

Nem csak építeni

Építésznek lenni Közép-Európában

A Közép-Európa eszme

Személyes véleményem szerint nagy szükség lenne egy olyan Közép-Európa-eszmére, amely az ellenpontja a régiókban az utóbbi kétszáz évben gyökeret vert nemzetállami eszmének. Az elmúlt két évtizedben az új demokratikus rendszerek kialakulásával egyidejűleg az „egy nemzet – egy állam” ideológiája eredményeképpen egynemzeti-ségű államok alakultak ki a térségünkben. Jugoszlávia felbomlása, a csehek és szlovákok szétválása az utolsó lépés volt ebben a két évszázada tartó folyamatban. Miután a nemzetállam kialakulása mindenfajta nemzeti mozgalom végső stádiumaként fogható fel, ezen a stádiumon már nem lehet túllépni. Minden további lépés csak összeomláshoz vezethet, aminek nyomán ismét totalitárius rendszerek jöhetnek létre a régióban. A Közép-Európa-eszmét ennek megfelelően a térség közös pozitív tapasztalatainak sűrítvényeként értelmezem. Nem egyfajta politikai projekt a gazdasági növekedés és a jólét előmozdítása érdekében, hanem tisztán kulturális projekt. Nem kíván az Európai Unióval párhuzamos kormányzati struktúrát kialakítani, viszont arra épít, hogy szükség van az európai eszme valamilyen helyi változatára. Ez nem valamiféle Európa-ellenes vagy nacionalista álláspontot jelent, ellenkezőleg, receptet kínál a nacionalizmus és a xenofóbia elkerülésére. A Közép-Európa-eszme lépés az európai eszme felé, egyben eltávolodás a nacionalista látásmódtól.

De mi az akadálya annak, hogy közvetlenül tegyük a magunkévá az európai eszmét? – merül fel a logikus kérdés. Az új elitnek nagyon rövid idő alatt alakultak ki Közép-Európában a berlini fal leomlása után – ebben különbözik ez a térség a nyugati világtól. Az normálisnak tekinthető, hogy az új törvények és az új elitnek egyidejűleg jöttek létre, de a gazdasági elit nagyon rövid idő alatt épült ki, és kevés ideje volt arra, hogy éretté váljon. Nincs itt mód arra, hogy elemezzük az új elit kialakulásának különböző útjait a kárpótlástól kezdve, a korábbi rendszerből örökölt piszkos pénzek tisztára mosásán keresztül egészen a különböző törvényes eszközökig, de tény, hogy a folyamat igen rövid idő alatt ment végbe, és ez az, ami a mi elitjeinket megkülönbözteti a nyugati világ elitjeitől. Nagy volt az ugrás a térségünkben a 80-as évekig meghatározó hamis kollektívizmustól az individualisztikus társadalomig, amelyben a gazdaságilag fejlett elit magukévá tették a neoliberais ideológiát, mint a fejlődés egyetlen útját. Az olcsóbb munkaerőn és az új piacokon alapuló tartós gazdasági növekedés önbizalmat teremtett, és a térség az EU és a NATO tagjává vált. Az elitnek ugyanakkor nem törődtek azzal, hogy érthetővé tegyék

államuk polgárai számára, mit is jelent az EU-projekt. Ez alapvető mulasztás volt a gazdasági elit részéről, amelynek egyúttal kulturális és szellemi értelemben is elitnek kellene tekintenie magát.

A piár-ügynökségek számtalan ötletet dobtak fel az unión belüli közös életre nézve, de mindeddig kihasználatlan maradt az óriási lehetőség, hogy vitát folytathatunk közös jövőnkéről. Az EU-t többnyire inkább gazdasági projektként prezentálják, nem pedig kulturális küldetésként.

Közép-Európa ebben az értelemben egyfajta időcsapda: képes összeköttetést teremteni egyfelől az EU és a globális piac résztvevőiként betöltött jelenlegi helyzetünk, másfelől a középértékeken alapuló felelősségünk között. A közép-európai attitűd szempontjából döntő jelentőségű a tapasztalat, hogy nem vagyunk gazdasági vagy politikai hatalom, mint Nyugat-Európa volt az Újvilág felfedezése után, vagy a Földközi-tenger a görög, a római vagy a bizánci időkben. E tapasztalat következtében nem vagyunk hajlamosak az extrém megoldások keresésére: a periférián való tartós létezés ellentétes mindenfajta szélsőséggel. Ez nem jelenti azt, hogy erre nem fordulhat elő extrémizmus, de erősen bízunk benne, hogy az nem a térség közös élményein alapul. Az a tény, hogy 1989-ben az összes forradalom vértelen volt Közép-Európában, azzal a következménnyel járt, hogy a forradalom szó ma már egyre inkább erőszakmentes aktust jelent.

Rendszerépületek

Közép-Európában nincsenek építész szupersztárok; ennyiben a közép-európai építészet esetében is középértékekről beszélhetünk. De az építész szakma jellegénél fogva a rendszerhez kötődik. Ha az ember középületet tervez és épít, nehéz meggyőzni a közvéleményt arról, hogy nem a rendszer építse. Ez jellemzi az 1970-es és 1980-as évek közép-európai építészetével kapcsolatos felfogásunkat. Karel Prager tevékenységét például rendszerépítészetnek tekintik Csehszlovákiában. Noha sohasem volt tagja a kommunista pártnak, ma úgy ítéljük meg, hogy nem kaphatott volna megbízást 1966-ban a prágai parlament megépítésére, ha nem lett volna a kommunista párt tagja. A hasonló jellegű szimbolikus épületek a térségben, így Edo Ravnikar 1982-ben épített kulturális központja, a Cankarjev Dom vagy a szlovák rádió épülete, amit Štefan Svetko, Štefan Đurković és Barnabáš Kissling épített 1983-ban, ugyancsak automatikusan rendszerépítészetnek minősülnek. Másfelől, ha a mai építészetre gondolunk, így Josef Pleskot ČSOB bank épületére Prágában vagy Wolf Prix UFA Cinema Centerére Drezdában, a rendszerépítészet

minősítés sértés lenne nem csak az építészekre, de a beruházókra nézve is.

Azt, hogy ezeket az épületeket nem az állam rendelte meg, hanem vállalatok, bizonyítéknak tekinthetnénk arra nézve, hogy nem rendszer-épületek. De ma, a globális piac korában, amikor olyan multinacionális vállalatokkal állunk szemben, amelyek komolyabb tőkével rendelkeznek, mint számos ország, a rendszerek sem feltétlenül állami jellegűek. A nagyvállalatok ma jelentős hatalmat koncentrálnak és rendszereket alkotnak. A ČSOB székházát Prágában jó épületként tartják számon. Az épület megváltoztatta a bankon belüli hierarchiát: a legfelső vezetés nem a legjobb kilátást biztosító legfelső emeleten található. Óriási udvarok vannak az épületen belül, ahol az emberek találkozhatnak, és a tetőn lévő növényzet pihenőhelyül szolgál az alkalmazottak számára. Egy zárt komplexum ez a város szerkezetén belül. A Coop Himmelblau által tervezett UFA Cinema Center látványos emlékmű, amelyben az építészek meglepő, szokatlan nyelvet használnak, amit Wolf Prix fejlesztett ki fiatalkori műveiben. A szerzők itt a gazdag neoliberais társadalmat használják fel arra, hogy álmaikat megvalósítsák. De Wolf Prix neoliberais társadalommal szembeni kritikája sem változtat azon, hogy a drezdai Cinema Center rendszerépület.

A mai középületeknek ugyanakkor paradox módon sok esetben semmilyen rendszerjellegük nincs. Ennek oka az állami vagy egyéb közületi beruházó gyengébb pozíciója. Az újonnan létesített középületeknek többnyire semmilyen reprezentatív karakterük nincs Közép-Európában, ugyanazt az építészeti nyelvet használják, mint a bankok vagy bevásárlóközpontok. Az Eric van Egeraat által az előző kormányzati ciklus idején tervezett, de végül meg nem épült budapesti Városháza Fórum vagy a Szlovák Nemzeti Bank tornya, amit Pavol Paňák és Martin Kusý tervezett, a kereskedelmi célú ingatlanok nyelvét használja, ami teljes mértékben elfedi az épületbe tervezett intézmény reprezentatív jellegét.

A középületek jellegének ilyenfajta félreértelmezésén túl van egy szint, ahol a középületek mindenfajta építészeti elvvel szakítanak, és kizárólag a legkisebb költség elvét követik. Ezt példázza a brünni igazságügyi komplexum, ahol még a tervező személye is ismeretlen. Az ilyenfajta, alacsony minőséget képviselő középületek sajnos meglehetősen gyakoriak egész Közép-Európában.

Jól sikerült középületeket találhatunk viszont számos kisvárosban, ahol a helyi politikusoknak fontos, hogy milyen örökséget hagynak az utókorra. A csehországi Litomyšl az egyik legjobb példa

erre. Ehhez azonban olyan politikusok kellene, akik elég széles látókörűek, és hajlandók kockára tenni a közvélemény támogatását annak érdekében, hogy minőséget hozzanak létre. A közvéleményt meg kell győzni arról, hogy érdemes pénzt áldozni megfelelő köztérre és középületek létrehozására, még akkor is, ha ez rövid távon nem térül meg. Az építésnek ebben a helyzetben magára kell vállalnia a közéleti értelmiségi szerepét, az építészet nagyköveteként kell fellépnie. A közönséget nem csak az új épületek révén kell nevelni, hanem a nyilvános viták, kezdeményezések és a kritika eszközével is. A színvonalas építészet mellett ezek a tevékenységek is hozzájárulnak a rendszerépítészet meghaladásához.

Aktivizmus az építészetben

Az egyik legelső művem volt az egyik lehetséges válasz arra a kérdésre, mit tehet az építész annak érdekében, hogy az általa tervezett objektum semmilyen módon ne kapcsolódjon a rendszerhez. Egy gazdag befektető felkért, hogy egy még a 90-es évek elején elkészült szerkezetből építsek számára egy új házat. Egy évig tartott a vita arról, hogy lehet a legerőteljesebben beavatkozni azért, hogy a meglévő szerkezet jól érvényesüljön az

adott környezetben, végül sikerült meggyőzni az ügyfelet, hogy le kell bontani az épületet, és vissza kell adni a területet a természetnek. A befektető hívott egy építőcéget, az egész szerkezetet lebontották, és az összes anyagot elszállították. Mindez 2002-ben történt, de a telek még ma, kilenc évvel később is egy kis darab természet, amilyen eredeti állapotában, a szerkezet létrehozása előtt volt.

Egyetemes érvényű kérdés, hogy mit tegyen az építész, hogy ne tekintsek a rendszer emberének. A válasz egyszerűbb, mint a kérdés. Közéleti tevékenységet folytató értelmiségiként kell eljárnia, és össze kell kapcsolnia munkáját a közéleti tevékenységével. Jó példaként szolgálhat erre Rem Koolhaas, aki hármas szerepet játszik: egyidejűleg építész, tanár és közéleti értelmiségi. Építési tevékenységét könnyű dokumentálni a tervek és ezek megvalósulásai révén. Hasonló a helyzet a tanári tevékenységével, közéleti szerepét viszont már nehezebb nyomon követni, mert ehhez túl kell lépni egy épület vagy egy régió keretein. Kritikai attitűdre van szükség a jelenre és a jövőre vonatkozó általánosan elfogadott nézetekkel szemben, képesnek kell lenni alternatívák állítására, vagy el kell fogadni a jelenre és a jövőre vonatkozó általánosan elfogadott nézeteket, és ezt ki kell nyilvánítani.

A rendszertől független építész mintapéldája lehet a cseh Miroslav Masák. Épületeiben nem egyszerűen egy tervező, hanem egy gondolkodó munkáit kell látni. A Máj áruház megtervezését a kormányzat kezdeményezte annak érdekében, hogy bővítsék az üzlethálózatot Prágában. Bár a megbízást a rendszertől kapták, az építésznek nyitott alaprajzot valósítottak meg, és a függőleges közlekedést kívülről láthatóvá tették. A Pompidou-központra való utalást egyértelműen rendszerellenes állásfoglalásnak lehetett tekinteni. Mindazonáltal Masák munkásságát elsősorban gondolkodása miatt tekinthetjük a rendszeren kívülállónak. Ismert a kapcsolata Jiří Voženílekkal, a

csehszlovák panelos lakásépítés atyjával, szerepe a jó építészet előmozdításában az úgynevezett normalizáció időszakában, és ellenzéki tevékenysége Václav Havel körében. A közéleti értelmiségiek nem érhetik be az olyan passzív szerepekkel, hogy szekcióvitákban vesznek részt a különböző konferenciákon. Aktív bírálatot kell gyakorolniuk az elit által elkövetett hibák fölött, és megoldásokat kell kínálniuk. Ennek kell a mai építészet alapjául szolgálnia.

GÁTI TIBOR FORDÍTÁSA

Katarína Kuchelová

Kis nagyváros
(részlet)

Nem tud megkapaszkodni az emlékezet
a repkény nem kúszhat fel sehova

a betonfal immúnis
a városi növény elevenére

sík felületek
sokféle szűrkesége
megkapóan
magas
vízszintes függőleges
között
szinapszísok
nem köti össze őket
csak a mozgó árnyék

emlékeim
nem tudnak megkapaszkodni

a fontos adat talán megvan még
csak elfeledtem
pedig felfedhetné
a célt

a felületek

rendjének értelmét

talán éppen a sarkon
vár rám

megtalálhatnám ha járni tudnék
a csúszós falakon

persze lehet hogy nincs meg

de hogyan
kapaszkodhatnék
le

amikor
nem tudom hol
vagyok
kint bent talán

alattam annyi emelet
ki tudja hány

nem tudom
hol hagytam
az autóm
lifttek mind zsúfolásig

fel-le
tele
hány emelet
a lábamon taposnak
valakik

a gombot
soba nem én
nyomom meg

elvesztettem lebet
az adatot
ha megvolna még
összetaposnák

a közvetítők

ők
nyüzsögnek
mennek venni
tudván tudva pedig
nem vár rájuk

semmi

ők bezzeg mindig tudják

hol hagyták az autót
nem várnak senkire

nem hallgatják
ha a mennydörgés beszél
megszokták
a száraz városi viharokat

mindegy nekik
a kint a bent

nem várják
a holnapot
mert tudják hogy eljön
a legjobb holnapot vásárolják fel
önmaguknak és a szeretteiknek

vedd és vidd
a tökéletest
a következőt
a mindig újat
a megfelelő elkövetkezik
abogy elvárható

nem kell keresni
csak elkerülni
az elkerülendőt

megtanulni
kidobni

rátalálni
a megfelelően

szürke

felületekre

SZABÓ T. ANNA FORDÍTÁSA